

Біличенко О. Л.,

доктор наук із соціальних комунікацій,
професор кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету

ЖИТТЯ ТА ТВОРЧІСТЬ ІОАННА ШАНХАЙСЬКОГО (МАКСИМОВИЧА) ЯК ЗРАЗОК МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена видатному вітчизняному мислителю і богослову Іоанну Шанхайському. Автор намагається відтворити духовний портрет діяча на фоні соціальних та культурних катаклізмів початку ХХ ст. Труді святиителя стали значним внеском у розвиток богословської літератури, а його діяння – опорою для багатьох вигнанців.

Ключові слова: міжкультурна толерантність, Іоанн Шанхайський, духовна література.

Постановка проблеми. Спілкування людей завжди відбувається в межах певної культури з використанням конкретної етнічної мови, неповторних мовних картин світу, а також законів спілкування, випрацюваних у межах цієї мови і культури. Потрапляючи в інше культурно-мовне середовище, людина фактично опиняється в іншому світі цінностей і законів спілкування.

У сучасному динамічному світі звичним явищем стали контакти носіїв різних культур і мов. Незнання або неадекватне відтворення норм мовленнєвої та немовленнєвої поведінки створює труднощі у спілкуванні представників різних лінгвокультурних спільнот і може спричинити різноманітні комунікативні девіації.

Соціальне значення міжкультурної комунікації та міжкультурної толерантності дуже велике. Вони забезпечують різноманітність людських типів та форм поведінки, що є важливою передумовою вільного розвитку особистості, реалізації її творчих потенцій. Без толерантного ставлення до індивіда з боку інших людей, суспільства загалом людина не може почувати себе вільною. Толерантність є передумовою і водночас наслідком свободи.

Толерантна людина демонструє широту мислення, повагу до співбесідника, вона намагається знайти зерно істини навіть у поглядах, з якими не може погодитися повністю. М'якість характеру, уважність і доброзичливість, а головне – поступливість – це характерні ознаки толерантної людини.

Життя та діяння святиителя Іоанна Шанхайського багатопланові, і Сербія посідає в них значне місце. Святиитель Іоанн, як відомо, дуже шанується в Сербії. І це не випадково, оскільки тут він перебував у монастирі в Милькові – центрі чернецтва. У Сербії святиитель Іоанн викладав у семінарії в Бітолі. Тут він познайомився та потоваришував із великим сербським святителем єпископом Миколою (Велимировичем), який також викладав у цій семінарії.

Життя Православної церкви, що в умовах еміграції розвивалася за багатьма напрямками, і діяльність святиителя Іоанна Шанхайського в зазначений період, на жаль, залишаються малодослідженими, що і визначає актуальність статті.

Указана тема знайшла висвітлення в декількох дослідженнях, які вийшли останнім часом. Зокрема, це робота О. Бондаревої [1].

На основі свідоцтв емігрантів у Югославії, зокрема ієрархів Російської православної церкви закордоном (митрополита Антонія (Храповицького), його приемника митрополита Анастасія (Грибановського), архієпископа Іоанна (Шаховського), митрополита Веніаміна (Федченкова), архієпископа Нестора (Анісімова), який провів юність у Белграді), М. Зернова – одного з перших істориків Православної церкви у ХХ ст., настоятеля храму Святої Трійці в Белграді В. Тарасьєва, наукових праць Є. Спекторського, Є. Троїцького, що працювали в ті роки в Югославії, періодичних видань, які виходили в Белграді та Сремських Карловцях у 1920–1930-і рр. («Новий час», «Царський вісник», «Церковне життя», «Церковний огляд», «Церковні відомості»), можна було би дослідити релігійно-просвітницьку діяльність отця Іоанна Шанхайського в зазначений період.

Завдяки вказаним записам ми маємо цінні свідоцтва досвіду відтворення духовно-національної ідентичності в умовах біженства, що простежується в багатьох десятках людських долі. Вони свідчать про те, що на цих шляхах люди об'єдналися, стали спільнотою, подолали самотність і сирітство в духовній області. В умовах біженства це давало душевну рівновагу, відновлювало спільність, цілісність самовідчуття як особистості, так і усього біженського соціуму. Повернення до віри для багатьох вигнанців стало виходом з ідейного сум'яття передреволюційних років, дало альтернативу бездуховному західному життю. Багато праць, просякнутих православним світовідчуттям, були створені та побачили світ саме в Югославії. Про духовний стан еміграції писав і архієпископ Іоанн (Максимович) у своєму «Слові».

Метою статті є спроба охарактеризувати діяльність отця Іоанна в белградський період його життя і віднайти моральну опору для подолання духовної та життєвої кризи на прикладі досвіду видатного релігійного діяча та письменника. Це дає підстави виділити такі аспекти:

1. Духовний досвід вітчизняної діаспори в Югославії.
2. Православ'я як сутнісна й необхідна передумова для збереження національної ідентичності та соціуму в умовах еміграції.
3. Життя владики Іоанна (Максимовича), більша частина якого була пов'язана з Югославією, – приклад толерантного міжкультурного спілкування.

Вклад основного матеріалу. Предки Іоанна Шанхайського по батьківській лінії були вихідцями із Сербії. Один із предків – святиитель Іоанн Тобольський – був подвижником святого життя, місіонером і духовним письменником. Він жив

у першій половині XVIII ст. і зарахований до лику святих Православною церквою у 1916 р.

Святитель Іоанн народився 4 червня 1896 р. в маєтку своїх батьків, потомствених дворян Бориса Івановича і Глафіри Михайлівни Максимовичів у містечку Адамівка Харківської губернії (нині Слов'янський район Донецької області). Заміський маєток Бориса Івановича був неподалік від відомого суворістю чернечого уставу Святогірського монастиря на Сіверському Дінці. Максимовичі підтримували обитель матеріально, роблячи щедрі внески, подовгу жили в монастирі. Разом із батьками здійснював прощу до Святих Гір і зовсім маленький Михайло. Святогірський монастир налаштував молодого Михайла на вдумливе ставлення до життя.

У роки навчання в університеті Михайло брав участь у щорічних хресних ходах із Харкова до Курязького монастиря із чудотворною Єлецькою іконою Божої Матері. Надзвичайне враження на Михайла справив приїзд до Харкова молодого єпископа Варнави (в майбутньому патріарха Сербського), що був сердечно прийнятий архієпископом Антонієм. Це було у січні 1917 р. перед революцією, коли у сербів, з котрими воювали Німеччина, Австрія та Туреччина, майже не залишалося вільної, не загарбаної ворогом території.

Закінчивши у 1918 р. юридичний факультет Харківського університету, Михайло разом із родиною опинився в еміграції в Югославії. Трагедія 1917–1918 рр. переконала його у слабкості людській, у мінливості всього земного. Зберігши на усе життя палкий патріотизм, він вирішив присвятити себе служінню Богові. Після завершення навчання на Богословському факультеті Белградського університету імені святого Сави Сербського, у 1926 р. Михайло Максимович прийняв чернечий постриг з ім'ям Іоанна на честь його далекого родича – святителя Іоанна Тобольського – у монастирі в Мількові.

Белград прославився послідовниками дореволюційної духовної академічної науки – церковним істориком О. Доброклонським і видатним вітчизняним бібліїстом М. Глибоковським. Їх справою була побудова справжнього гуманітарного фундаменту, вони формували в учнях інтерес до самостійного дослідження джерел. Випускник богословського факультету у Белграді М. Зернов організував богословський гурток, який не мав ні назви, ні програми, крім віри в Церкву Христову як сенс і мету життя.

Про значення православного приходу як центру не тільки духовного, але і громадського національного життя свідчать численні спогади, зокрема розповіді настоятеля храму Святої Трійці в Белграді протоієрея Василя Тарас'єва, який сформував при храмі прекрасний історичний центр із музеєм військової слави, архівом і бібліотекою. В умовах еміграції приходська община стала основним ланцюгом організації національного та громадського життя. На основі приходських общин пізніше виникло братство Святого князя Володимира.

У період літніх канікул Михайло жив у Мільковому монастирі, близько спілкувався з настоятелем – архимандритом Амвросієм (Кургановим). Його бесіди за монастирськими послуханнями тепло згадував Фадей Витовницький (тоді молодий послушник Томислав).

Потім отець Іоанн викладав Закон Божий у сербській державній гімназії в місті Велика Кікінда та був викладачем і вихователем у семінарії святого Апостола Іоанна богослова Охридської єпархії в місті Бітолі.

У Бітолі святитель Іоанн знайшов любов своїх вихованців, і тоді ж оточенню стали відомі його духовні подвиги. Він постійно й безперервно молився, щоденно служив Божественну літургію, а якщо не служив сам, причащався Святих Христових таїн, суворо постився і їв зазвичай один раз на день пізно увечері. Святитель з особливою любов'ю виховував у студентів-семинаристів високі моральні ідеали. Вони ж першими помітили його великий подвиг аскетизму.

Самі семинаристи переконалися у тому, що отець Іоанн дійсно жив янгольським життям. Його терпіння і скромність були подібні терпінню і скромності великих подвижників і пустинників. Події зі Святого письма він переживав так, ніби все це пройшло повз його очі, він завжди знав главу, де ця подія була описана, і, коли потрібно було, завжди міг процитувати конкретний вірш. Він знав характер і особливості кожного студента. Для семинаристів він був втіленням багатьох християнських чеснот. Не було ніякої проблеми, особистої чи суспільної, яку він не міг би одразу вирішити. Не було питання, на яке він не міг би відповісти. Він був по-справжньому глибоко освіченою людиною. Освіченість його базувалася на надзвичайно міцному фундаменті – на страху Божому. В описаний період на прохання місцевих греків і македонян він почав служити для них грецькою мовою.

Мемуаристи Микола і Марія Зернови закарбували образ Михайла Максимовича того часу: «<...> Небольшого роста, с одутловатыми щеками и красными губами, он производил впечатление большой, в себе сосредоточенной силы. Он мало общался с другими студентами. Он очень бедствовал, зарабатывал на жизнь продажей газет. Белград в те годы покрывался непролазной грязью во время дождей. Максимович носил тяжелую меховую шубу и старые русские сапоги. Обычно он вваливался в аудиторию с запозданием, густо покрытый уличной грязью, вынимал не спеша из-за пазухи засаленную тетрадку и грызок карандаша и начинал записывать лекцию своим крупным почерком. Вскоре он засыпал, но как только просыпался, сразу возобновлял свои писания. Многие из нас любопытно узнали, что за записи получались у Максимовича, но никто не решался попросить его дать их почитать. Этот необычайный студент стал самым необычайным епископом Зарубежной Церкви» [3, с. 225].

Наприкінці 1920 – на початку 1930-х рр. з'являються науково-апологетичні праці майбутнього святителя: «Как Святая Православная Церковь чтит и чтит Божию Матерь», «Учение о Софии-Премудрости Божией», у яких він полемізував із прихильниками теологічної концепції «софіології», зокрема зі священником Сергієм Булгаковим («Свет невечерний», «Друг новобрачного», «Неопалимая Купина»). У такій полеміці молодий богослов переконує про неприпустимість порівнювання ними Діви Марії як Посередниці між двома світами – Божественним та людським, і Спасителя, а також спроби «ревнителів не по уму» представити Діву Марію та Іоанна Предтечу як два аспекти Софії. Для ієромонаха Іоанна вочевидь поставала близькість софістів до філософів-єретиків II – III ст. – гностиків. Боротьбі за чистоту Священного Писання владика Іоанн віддасть усе своє життя.

Як і більшість емігрантів, отець Іоанн надзвичайно поважав короля Югославії Олександра I Карагеоргиевича, який підтримував біженців. Через багато років він відслужив папахиду по ньому на місці його вбивства на одній із вулиць Марселя.

У травні 1934 р. відбулося посвячення ієромонаха Іоанна в єпископи із призначенням його на Шанхайську єпархію.

Таким був владика Іоанн тоді, таким він залишався і до кінця свого життя – справжнім прикладом толерантності та духовної чистоти. Час показав, що святий Іоанн – надійний помічник усіх у бідах суцільних, хворобах та скорботних обставинах біженців.

Висновки. У новому тисячолітті, на новій платформі ми продовжуємо відроджувати давні традиції, вивчати культури та збагачувати тим самим духовність та міць свого народу.

Сьогодні повернення пам'яті, знання, культури, що представлялися зниклими назавжди, поширюється. Але перед нами стоїть ще об'ємна та довготривала робота з повернення забутих сторінок духовного життя нашої батьківщини, що і становить перспективу подальшого дослідження.

Література:

1. Бондарева Е. Под сенью Святой Троицы / Е. Бондарева // Журнал Московской Патриархии. – 1999. – № 7. – С. 21–30.
2. Герман О. (Подмошенский). Цена святости: воспоминания о Свт. Иоанне Шанхайском / О. Герман (Подмошенский). – М. : Русский Паломник, 2010. – 127 с.
3. Зернов Н. Русское религиозное возрождение в XX веке / Н. Зернов. – 2-е изд. – Париж, 1991. – 368 с.

Беличенко О. Л. Жизнь и творчество Иоанна Шанхайского (Максимовича) как пример межкультурной коммуникации

Аннотация. Статья посвящена выдающемуся отечественному мыслителю и богослову Иоанну Шанхайскому. Автор делает попытку воспроизвести духовный портрет деятеля на фоне социальных и культурных катаклизмов начала XX ст. Труды святителя стали значительным вкладом в развитие богословской литературы, а его деяния – опорой для многочисленных изгнанников.

Ключевые слова: межкультурная толерантность, Иоанн Шанхайский, духовная литература.

Bilychenko O. Life and Work of John of Shanghai (Maximovich) as an example of intercultural communication

Summary. The article is devoted to the domestic kind of thinker and theologian John of Shanghai. The author makes an attempt to reproduce the spiritual portrait of a personality of social and cultural upheavals of the beginning of the twentieth century. St. Proceedings began a significant contribution to the development of theological literature, and his actions – support for the numerous exiles.

Key words: intercultural tolerance, John of Shanghai, spiritual literature.